

Rurale vrouwen in Zimbabwe

T. L. SWIERSTRA

In april 1980 wordt Zimbabwe na algemene verkiezingen onafhankelijk. Mugabe viert de verkiezingsoverwinning in de hoofdstad Harare, overwegend bijgewoond door mannen. Zimbabwe verkrijgt de onafhankelijkheid na jaren bevrijdingsstrijd. Vrouwen namen aan die strijd deel op alle niveaus, terwijl vrouwen op het platteland op vele manieren de strijd ondersteunden. Wat is nu de situatie van deze rurale vrouwen, welke problemen kennen ze in hun werk en leven, en welke behoeften?

Dit artikel behandelt de plaats en het aandeel van rurale vrouwen in een drietal voor haar belangrijke levenssferen: de familie en het gezin, het economische leven en het openbare leven. Zowel de huidige situatie van vrouwen, als historische veranderingen worden hierin belicht. Verder komen nog aan de orde de problemen die deze vrouwen signaleren en de actiepunten van de huidige vrouwenstrijd.

Rurale vrouwen

Wie worden nu tot deze groep gerekend? Allereerst wonen deze vrouwen op het platteland van Zimbabwe; dat geldt voor 85% van alle vrouwen. Opdeling van het platteland in ongeveer even grote gebieden voor kommunale en commerciële landbouw is een gegeven dat stamt uit de koloniale tijd. In kommunale gebieden vindt voornamelijk kleinschalige landbouw plaats door honderdduizenden individuele huishoudens¹. Mais, gierst, sorghum, pinda's en zonnebloemen zijn de belangrijkste gewassen. In commerciële gebieden vindt grootschalige landbouw plaats op graan-, katoen-, koffie-, thee-, tabak- en suikerrietbedrijven. Naast de 4 à 5 duizend blanke settlerboeren wonen hier ook nog 1½ miljoen mensen, die als arbeider werkzaam zijn in deze commerciële bedrijven. De situatie van de vrouwen hier is sterk bepaald door een werkgever/werknemer relatie, in tegenstelling tot de situatie van vrouwen in kommunale ge-

bieden, die voornamelijk als "zelfstandige" werken op "eigen" land. In dit artikel beperk ik me tot deze laatste groep rurale vrouwen; zij spelen een belangrijke rol in de voedsellandbouw.

Positie in het huishouden

Sterk bepalend voor de status van de rurale vrouw zijn haar leeftijd, burgerlijke staat en plaats in het huwelijk (eerste, tweede of derde vrouw). De legale en sociale status is laag bij het begin van haar huwelijk, maar stijgt met haar leeftijd en ervaring.

Strukturele veranderingen

In de praekoloniale tijd had de gehuwde vrouw een belangrijke positie binnen haar fa-

milie, die nog versterkt werd wanneer zij kinderen baarde. Haar bijdrage aan de voedselproductie, toen nog helemaal gericht op zelfvoorziening, werd gezien als een onderdeel van haar huishoudelijke activiteiten en bleef buiten economische begrippen. Kolonisatie heeft voor het merendeel van de rurale vrouwen geleid tot een versterking van de macht van de man over de vrouw, met name daar waar migratie van mannen naar de steden en mijnen sterk is. Immers mannen brachten nu een inkomen in geld binnen, wat meer en meer noodzakelijk werd, onder andere voor onderwijs en landbouwwerktuigen.

Huidige situatie

Voorlopige cijfers¹ voor heel Zimbabwe tonen aan dat, met een groeipercentage van 3,3 met 55% van de bevolking onder de 15 jaar en met meer vrouwen dan mannen in de leeftijdsgroep van 18-35 jaar, er een situatie ontstaat van een sterke toename van afhankelijke personen zoals kinderen en ouderen. De grootte van huishoudens wordt geschat op twee volwassenen en vier kinderen gemiddeld. Dit relatief grote aantal afhankelijke personen bindt vrouwen aan haar huishouden, waardoor zij minder aan inkomensvererving en deelname aan het openbare leven toekomt. Haar taak als opvoeder van kinderen is over een lange periode uitgestrekt en vaak krijgt zij ook nog als grootmoeder de (tijdelijke) zorg voor kleinkinderen. Weliswaar wordt sinds de onafhankelijkheid een gedeelte van haar taak door de overheid opgevangen, doordat onderwijs vanaf 5 jaar gratis en gemakkelijk bereikbaar is geworden. Meer schoolgaande (klein)kinderen betekent voor vrouwen echter wel minder hulp bij verschillende activiteiten op het land en in het huishouden. Kinderen helpen voornamelijk bij het planten, wieden, oogsten, hoeden en melken van kleinvee, en bij huishoudelijke activiteiten als water en hout halen, koken en schoonmaken van het huis en bij het passen op jongere kinderen.

In Zimbabwe is verder het verschijnsel van vrouwen als enige volwassene in het huishouden sterk in omvang toegenomen; op het platteland vooral door migratie van mannen als kostwinner naar werk elders. In 1981 werd al rekening gehouden met het feit dat de individuele boerensektor bijna twee keer zoveel vrouwen als mannen boven de 15 jaar telde. In de praktijk zijn dus veel rurale vrouwen hoofd van een huishouden en moeten zij naast de specifieke taken van de vrouw in de voedselbouw (planten, wieden, oogsten) ook nog die van de man overnemen (bouwrijp maken van grond, ploegen en gewaskeuze). Bovendien zijn zij verantwoordelijk voor alle huishoudelijke taken.

De positie van vrouwen in een (huwelijks)verbintenis is zwak^{2,3}. Wettelijk gezien hebben zij nauwelijks rechten. Ook in het sociale en economische leven worden zij openlijk gediskrimineerd. Het ministerie van Vrouwenzaken signaleert in een rapport² dat veel mannen de rol van de vrouw zien als: kinderen baren en ze verzorgen, koken en kleren wassen... en verder water en hout halen en graan malen. De zeer vele vrouwenclubs richten zich ook op de vrouw als "home-maker" met hun programma's kinderverzorging, koken, handwerken en budgettering.

Sociale strijd

De huidige vrouwenstrijd^{2,3,4} vindt dan ook duidelijke aanknopingspunten in de volgende problemen:

- statistische opvattingen over traditionele mannen- en vrouwentaken
- "female headed households", vrouwen die in feite hoofd van het huishouden zijn, waardoor ze huishouding moeten combineren met werk op het land
- migratie van mannen, waardoor deze geïsoleerd raken van vrouw en kinderen en andere leden van het huishouden, die op het platteland blijven wonen
- economische en sociale verwaarlozing van het huishouden door mannen die migreren
- diskriminatie van vrouwen in de wet en in de praktijk waar het gaat om bezit, vererving van eigendom en bij scheiding
- rurale vrouwen hebben een lage graad van alfabetisatie/onderwijs.

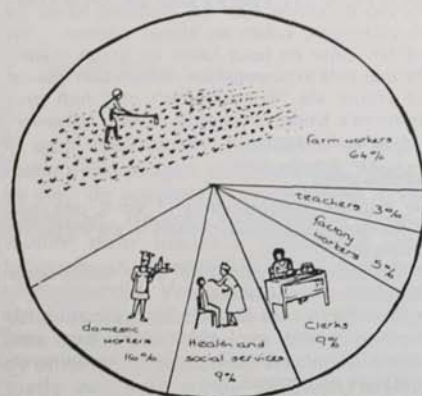
De inhoud van formele onderwijs sluit niet aan bij haar behoeften: verbetering van haar sociale en economische positie en haar gezondheidstoestand. Zij worden ook afgesloten van informatie doordat massamedia hen nauwelijks bereiken, vaak irrelevante boodschappen hebben, of (zoals de radio) op voor hen onmogelijke tijden relevante informatie uitzenden.

Formele economie

In de landbouwvoorlichting zijn vrouwelijke stafleden schaars⁵, terwijl vrouwen toch de belangrijkste taken uitvoeren in de voedselbouw in de kommunale gebieden. In '81 waren er 14 vrouwelijke stafleden van de 1348 totaal, waarvan er 12 in de laagste positie van deze dienst.

Economische participatie van rurale vrouwen buiten de landbouw, blijft voor vrouwen met een opleiding beperkt tot banen in het onderwijs of de gezondheidszorg. Ongeschoolde rurale vrouwen zijn te vinden in laag betaalde baantjes in de handel- en textielsector en ve-

len werken in de huishouding voor derden. Het merendeel van de rurale vrouwen werkt echter nog in de landbouw: op "eigen" land en soms ook als seizoenarbeidster in de commerciële gebieden.

Strukturele veranderingen

Vóór 1850 beheerde de getrouwde vrouw in het merendeels patrilineaire systeem wel het land, maar ze had er beperkte beslissingsbevoegdheid over. De kolonisatie van Zimbabwe maakte de voedsellandbouw, waarin vrouwen het grootste aandeel hadden, minder belangrijk. Alle nadruk werd gelegd op het opzetten van grootschalige landbouwbedrijven van blanke settlerboeren in de commerciële gebieden.

Landverbetering en -uitbreiding, kredietfaciliteiten, beter zaai-zaad, toegang tot landbouwvoorlichting, beschikking over landbouwmachines, garantieprijs voor produkten, goede infrastructuur en marketingfaciliteiten... al deze verbeteringen bevoordeelden tot 1980 alleen de blanke boeren en benadeelden de autochtone voedsellandbouw. Toch konden de kommunale gebieden tot 1960 hun zelfvoorziening handhaven, daarna moesten deze gebieden voedsel importeren. De voedselproductie hield geen gelijke tred met de bevolkingsgroei.

Door de vaak tegenvallende opbrengsten van de landbouw, zochten vrouwen aanvullende inkomsten in vele typische vrouwendiensten aan derden. Zo verdienden ze tot ± 1900 op grote schaal bij als vroedvrouw, dokter of pottenbakster. De inkomsten hiervan werden duidelijk door haar echtgenoot erkend als haar eigendom en konden dan ook niet door hem worden aangesproken. Dit systeem gaf vrouwen een zekere economische autonomie⁶.

Binnen de huidige man-vrouw verhouding in het huwelijk krijgt de vrouw vaak huishoudgeld. Verdient zij ook zelf, dan komt het er in de praktijk op neer dat die inkomsten toevalen aan haar man, tenzij hij er anders over bslust.

In het recente verleden zijn vrouwen zich bezig gaan houden met nevenactiviteiten als geïrrigeerde tuinbouw en met breien, haken en tassen weven van gras, teneinde de huishoudelijke uitgaven te kunnen blijven bekostigen. Het is echter niet eenvoudig om op deze wijze een redelijk inkomen te verwerven, gezien de scherpe concurrentie en de transport- en marketingproblemen.

Het was deze situatie van zelfvoorziening op het niveau van "net niet rondkomen" in de kommunale gebieden, die het uitgangspunt vormde voor het beleid na 1980, gericht op socialistische transformatie. Een van de meest brandende kwesties in deze periode is de landhervorming.

Huidige situatie

Vrouwen werkzaam in de voedsellandbouw in de kommunale gebieden kampen met:

- lange werktijden (variërend van 12-20 uur per dag, afhankelijk van het seizoen)
- zeer zware fysieke arbeid (wieden, soms ook ploegen met de hak, vaak met een baby op de rug)
- afnemende opbrengsten door geleidelijke uitputting van een kleiner wordend areaal
- minder beschikbare arbeidskrachten door migratie van mannen en schoolgaande kinderen
- geringe toegang tot landbouwvoorlichting en informatie, maar ook ontbrekende kredietfaciliteiten om in de landbouw te investeren
- slechte landinrichting (akkerbouw en veeteeltgebieden lopen door elkaar) waardoor verbetering van het landbeheer uitermate moeizaam verloopt
- geringe inkomsten uit nevenactiviteiten, door de in het voorgaande al genoemde afzetproblemen.

Ekonomische strijd

Rechtstreekse toegang tot land voor vrouwen, inplaats van via de man, is een van de belangrijkste eisen die vrouwen stellen blijkens een onderzoek onder rurale vrouwen in 1981⁷. Toegang tot water-, krediet-, voorlichting-, transport- en marketingfaciliteiten is een ander economisch strijdpunt. Voor de bewerkelijke voedselproductie wordt op kleine schaal naar kollektieve oplossingen gezocht: gezamenlijke aanschaf en gebruik van een maïsmolen, het vormen van "werkgroepen" om beurtelings op ieders land te werken, vormen enkele voorbeelden hiervan. Ook wordt naar

oplossing in
huishoud-
het er in
n toeval-
over be-

ich bezig
als geirri-
en tas-
shoudelij-
igen. Het
wijze een
ezien de
- en mar-

ening op
n" in de
angspunt
ericht op
de meest
de is de

dbouw in
:
2-20 uur

en, soms
een baby

leidelijke
aal
ten door
de kinde-

prlichting
e krediet-
steren
en vee-
vaardoor
intermate

iviteiten,
de afzet-

vrouwen,
e belang-
kens een
n 1981⁷.
lichting-
een an-
bewerke-
e schaal
t: geza-
en mais-
en" om
vormen
rdt naar

) juni 1985

oplossing gezocht voor de afzetproblemen van nevenprodukten als brei- en haakwerk. De achterliggende eis bij bovengenoemde strijdpunten is echter de volgende: rurale gebieden moeten economisch versterkt worden, zodat huishoudens er voldoende inkomsten kunnen vinden en niet door migratie uit elkaar getrokken worden, met alle gevolgen van dien.

In hoeverre komt het overheidsbeleid aan deze eisen tegemoet? In de kommunale gebieden zijn infrastrukturele verbeteringen voor de voedsellandbouw vooral te vinden op het terrein van de watervoorziening. Het hervestigingsbeleid poogt tegemoet te komen aan de vraag naar méér en beter land. Echter, alleen mannen mogen een aanvraagformulier voor land invullen en dan nog alleen mannen die geen baan hebben. Dat betekent, dat alle alleenstaande vrouwen en vrouwen, wiens man een baan heeft – ook al verwaarloost hij zijn huishouden – buitengesloten worden. Dit beleid staat haaks op een andere eis die vrouwen vóór, tijdens en na de bevrijdingsstrijd stelden: gelijkheid van man en vrouw.

De overheid onderkent de slechte landinrichting. Verbetering hiervan wordt echter bemoeilijkt door onduidelijke beheersverhoudingen in de kommunale gebieden; het is onduidelijk wie wat te zeggen heeft over welke gronden. Het is zondermeer positief dat de regering het ministerie van Community Development and Women Affairs opdracht heeft gegeven de grenzen tussen de diverse akkerbouw- en veeteeltgebieden af te bakenen. Diegenen die het land bewerken, te weten de vrouwen, hebben hiermee een positie veroverd waarin ze controle hebben over landbeheer en -inrichting.

Het openbare leven

Huidige situatie

Na de onafhankelijkheid veranderden diverse vrouwenorganisaties van programma (van typisch huishoudelijke activiteiten, naar projecten die een inkomen opleveren), van leiderschap (bijvoorbeeld van liberale blanke vrouwen naar zwarte vrouwen), van leden (meer werving onder zwarte vrouwen), of soms alleen van naam. Bovendien ontstaan nieuwe organisatievormen, zoals vrouwen vleugels van politieke partijen, actiegroepen van vrouwen (o.a. naar aanleiding van hardhandig optreden van politie tegen zogenaamde prostituées) en nieuwe vormen van ondernemingen, zoals koöperaties van vrouwen. Ook nieuwe, incidentele organisatievormen ontstaan, zoals het nationale alfabetisatiepro-

gramma, waarin 80% van de deelnemers vrouwen zijn.

De belangrijkste konklusie uit onderzoek⁸ naar lidmaatschap van vrouwen van formele organisaties is de overweldigende deelname aan programma's die enkel en alleen voor vrouwen worden georganiseerd. Vrouwengroepen van de kerken zijn het meest populair. Voor alle vrouwengroepen geldt, dat de leden voornamelijk uit de lagere klassen komen.

Obstakels en strijdpunten

Onderzoek onder vrouwengroepen⁴ signaleert de populariteit van groepen, die de nadruk leggen op inkomensverwervende activiteiten voor rurale vrouwen. Het lijkt de vrouwen vleugels van politieke partijen aan financiën te ontbreken om inkomensverwervende activiteiten op te zetten, maar langer bestaande vrouwenklubs werken wel langs die lijn.

In een recent uitgebracht werkboek³ voor leiders van vrouwengroepen wordt een intern probleem in een rollenspel behandeld. Op geestige en scherpzinnige wijze wordt aangekaart, hoe moeizaam vrouwen hun ongenoegen over activiteiten van de groep binnen die groep zelf bespreekbaar maken en hoe gemakkelijk ze dat doen op weg naar huis. In hetzelfde werkboek komt besluitvorming in gemengde groepen aan de orde.

Openlijke diskriminatie van vrouwen onder het mom van "tradities" komt nog veel voor. Mannen worden bijvoorbeeld in komitees gekozen, van vrouwen wordt niet verwacht dat ze in het bijzijn van mannen hun mond open doen. Wagen ze dat toch, dan kunnen ze rekenen op negatieve reacties. Vooral dit soort statische opvattingen van mannen willen vrouwengroepen bestrijden. Om dit met succes te doen is onderlinge solidariteit van vrouwen een eerste voorwaarde. Gekonstateerd² is echter, dat apathie en frustratie optreden bij vrouwen doordat de onderlinge rivaliteit tussen al deze organisaties sterk is en veel aandacht opeist.

Politieke participatie

Zo overweldigend groot als de deelname van vrouwen in vrouwenprogramma's is, zo teleurstellend klein is hun deelname in vertegenwoordigende organen. Het aantal gekozen vrouwen in politieke organen is laag: 22 van de 1200 "gemeenteraadsleden", 7 van de 83 parlementsleden, 5 van de 47 (onder)ministers en 1 van de 18 leden van het centraal comité van de jongerenafdeling van de ZANU (PF) partij zijn vrouwen.

Onderzoek² wijst uit dat rurale vrouwen over het geheel genomen een hogere graad van politisering hebben dan vrouwen in de steden. Dit is niet zo verwonderlijk. Vooral rurale vrou-

wen hebben deelgenomen aan de bevrijdingsstrijd en zijn zich daardoor duidelijker gaan realiseren, welke moeilijkheden ze hadden en wat zij konden betekenen voor de politieke onafhankelijkheid. Nadat dit doel in 1980 bereikt was, kon de vrouwenstrijd hun volle aandacht krijgen.

De politieke vrouwenstrijd van nu richt zich op de politieke bewustwording van vrouwen, onder andere door de ondervertegenwoordiging van vrouwen in politieke organen aan de orde te stellen. In ieder geval is al bereikt dat er een ministerie van vrouwenzaken werd opgezet en dat juist dit ministerie uitvoerende bevoegdheden heeft gekregen bij de nieuwe landinrichting.

Het rapport² over de situatie van vrouwen in Zimbabwe stelt dat het voor de huidige vrouwenstrijd van belang is inzicht te krijgen in vragen als: Trekken deze vrouwen lessen uit hun ervaringen, die hun kunnen helpen hun situatie van nu te verbeteren? Zijn de beperkingen die vrouwen ervaren in het openbare leven dezelfde als ten tijde van het kolonialisme, of van de bevrijdingsstrijd? Hoe zien vrouwen zichzelf in de huidige machtsstructuren op lokaal en nationaal niveau?

Perspektief

Uit de beschrijving van de drie belangrijkste levenssferen van rurale vrouwen blijkt wel dat hun positie in eigen familie en in het economische en sociale leven zwak is.

De krèches, de verlaging van de lagere schoolleeftijd, de meerderjarigheidswetgeving, een toegankelijke gezondheidszorg en verbeterde alfabetisering/onderwijsmogelijkheden zijn belangrijke ontwikkelingen voor de versterking van de positie van vrouwen.

Vrouwenklubs besteden naast activiteiten op het gebied van homemaking ook aandacht aan inkomensverwervende activiteiten. Vooral deze laatste activiteiten behoeven ondersteuning. Huishoudkunde zou hierin een belangrijke rol kunnen spelen, door zich inhoudelijk sterker te richten op de economische activiteiten binnen de huishoudens. Huishoudkunde als vak wordt steeds belangrijker geacht. Op lagere en middelbare scholen is huishoudkunde met algemene landbouwkunde een verplicht vak voor iedereen. De landelijke eindexamens in huishoudkunde op de middelbare scholen zijn bovendien sinds een jaar gebaseerd op een Zimbabweans in plaats van een Engels leerplan.

Belangrijke andere verbeteringen in de situatie van vrouwen zullen sterk afhangen van de mate waarin vrouwen zich gezamenlijk daar sterk voor maken.

Zimbabweaanse regeringsleiders streven een beleid na dat groei op basis van gelijkheid genoemd wordt. Het is een uitdaging voor de vrouwenstrijd dit uitgangspunt in de praktijk van alledag vorm te geven om de situatie van vrouwen in Zimbabwe te verbeteren.

Summary

This article outlines some facts on the post-independence situation of rural women, presented from a home-economist point of view. Three roles of rural women are discussed: their role as wife/mother/caretaker, their economic role in agricultural production and their role in public life.

Rural women mostly have a low level of living with little cash income, low level of education and little access to information and extension services. In agricultural production they face long working hours. Crucial is that access to land and capital (credit) remains difficult for women.

However, there are also positive changes in the position of rural women. Most striking is the growth of a large variety of women's organisations. The present Government is undertaking various steps to improve the situation of rural people. Health, education and water development are outstanding examples. Rural women themselves have, at various times, put forward their demands how to improve their situation further.

Noten

¹ Report of the Commission of Inquiry into Incomes, Prices and Conditions of Service. Chairman Roger C. Riddell, Zimbabwe, 1981.

² Report on the situation of women in Zimbabwe. Ministry of Community Development and Women Affairs, in cooperation with UNICEF, 1982.

³ Women's problems. Kathy Bond-Stewart. Women of Africa series, Zimbabwe Publishing House, 1984.

⁴ "We carry a heavy load", Rural women in Zimbabwe speak out. Coordinated and compiled by Kate Mc Calman for the Zimbabwe Women's Bureau, 1981.

⁵ Agritex, Ministry of Agriculture, Zimbabwe, december 1981.

⁶ Women, subsistence farming and extension services in the tribal trust lands of Rhodesia. Olivia N. Muchena, 1977.

⁷ Women and land resettlement in Zimbabwe. Susie Jacobs. Review of African Political Economy no 27/28, 1984.

⁸ Women's organisations in Zimbabwe, an assessment of their needs, achievement and potential, Centre for Applied Social Sciences, University of Zimbabwe, 1980.

Illustraties

Chris Hodzy en Tracy Dunn, in: Women's problems. Kathy Bond-Stewart, 1984.

Korrespondentieadres

Ir. T. L. Swierstra, Ministry of Education C.D.U. Home Economics Section, P.O. box 133, Mount Pleasant, Harare, Zimbabwe.